

ÖZBEK VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KOMŞULUKLA İLGİLİ
ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ.

Kholida Omonboeva

ÖZET: Türk dünyası edebiyat, kültür, sanat malzemeleri bakımından zengin kaynağa sahiptir. Bu kaynağın önemli biri atasözleridir. Atasözü bir folklor türüdür. Bu çalışmada Özbek Türkçesindeki Komşulukla İlgili Atasözlerinin Türkiye Türkçesinde Kullanılan Atasözleri İle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmektedir. Çalışmada Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü-1 ve Tora Mirzayev, Askar Musakulov, Bahadır Sarimsakovların Özbek Halk Makalları (Taşkent-1989) ve aynı kitabın yeni baskısı (Taşkent-2005) kitapları kaynak olarak alınmaktadır. Her iki kitaptan 27 atasözleri alınmakta ve incelenmektedir. Çalışma sırasında atasözleri arasında farklılıktan daha anlam ve biçim yakınlığı çok sayıda olduğu görülmektedir. Önce Özbek Atasözleri ve Türkiye atasözleri üzerinde karşılıklı çalışma yapılmadığı ve yapılırsa her iki ülkenin dil ve folklor zenginliği için katkı sağlayacağı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Türkiye atasözleri, Özbek makalları. Komşuluk.

ABSTRACT: The Turkish world has rich resources in terms of literature, culture and art materials. One of the important sources of this resource is proverbs. Proverb is a type of folklore. In this study, Proverbs About Neighborhood in Uzbek Turkish are Examined Comparatively with Proverbs Used in Turkey Turkish. In the study, Ömer Asım Aksoy's Proverbs Dictionary-1 and Tora Mirzayev, Askar Musakulov, Bahadır Sarimsakov's Uzbek Folk Articles (Tashkent-1989) and the new edition of the same book (Tashkent-2005) are taken as sources. 27 proverbs from both books are taken and examined. During the study, it is seen that there are more similarities in meaning and form than differences between proverbs. First of all, it is seen that there is no mutual study on Uzbek Proverbs and Turkish proverbs, and if it is done, it will contribute to the language and folklore richness of both countries.

Key words: Uzbek Turkish, Türkiye Turkish, Turkish proverbs, Uzbek articles. Neighbourhood.

1.GİRİŞ.

Türk dünyası edebiyat, kültür, sanat malzemeleri bakımından zengin kaynağa sahiptir. Bu kaynağın önemli biri atasözleridir. Atasözü bir folklor türüdür. Ataların yaşam deneyimleri, topluma karşı tutumları, tarihleri, ruh halleri, etik ve estetik duyguları, olumlu nitelikleri atasözlerinde vücut bulmaktadır. Yüzyıllar boyunca halk arasında rafine edilmiş, özlü ve basit bir şiir biçimi haline gelmiştir. İlk atasözleri Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lügati't Türk" eserinde "sav" adında geçmektedir. Türk dünyasının atasözleri geniş coğrafyaya yayılmış ortak sanat ve kültürel zenginliklerinden biridir.

Özbekçe veya Özbek Türkçesi Özbekistan'ın resmi dilidir. Aynı zamanda türki dillerin Karluk grubuna bağlı ve Çağatay dilinin devamı olan dillerden biridir. Sovyetler hükümeti devrinde dile Özbekçe kelimesi kullanmadan önce Türkçe adıyla adlandırılmıştır ve yazarlar eserini Türkçede yazdıklarını belirlemişlerdir. Özbek Türkçesi aynı zamanda

Kıpçak, Karluk ve Oğuz lehçelerini barındıran tek Türk dilidir. Özbek Türkçesi resmi dil olarak Özbek Türkleri arasında, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Afgan Özbekleri arasında da kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi dil, edebiyat, kültür ve folklor açısından zengin dildir.

Bu çalışma Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin anonim halk edebiyatına biraz da olsa katkı sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesindeki atasözlerinin karşılaştırılmalı araştırması geniş konu olduğundan dolayı araştırmada sadece Özbek Türklerinin Komşuculukla ilgili atasözlerinin Türkiye Türkçesinde kullanılan, benzerliği olan atasözleri ile karşılaştırmalı incelenmesi ele alınmaktadır. Çalışma birbirine yakın Türkiye ve Özbek Türkçesi atasözlerinin benzerliğini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü-1 ve Tora Mirzayev, Askar Musakulov, Bahadır Sarimsakov'ların Özbek Halk Makalları (Taşkent-1989) ve aynı kitabın yeni baskısı (Taşkent-2005) kitapları kaynak olarak alınmaktadır.

2. ATASÖZLER DEYİMİ.

Atasözleri milletlerin sözlü ve yazılı kültür mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Anonim halk edebiyatının ürünü olarak insanların yaşantısı, tecrübesi, başından geçirdiği olaylardan çıkardığı hülasalar dilden dile geçerek ve onları zaman içerisinde yazıya dökerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Atasözleri, kültürümüzün derinliklerinden gelen ve nesiller boyunca aktarılan bilgelik dolu ifadelerdir. Genellikle, insan davranışları, doğa olayları ve toplumsal ilişkiler hakkında kısa, özlü ve öğretici mesajlar içerirler. Örneğin, "Gülü seven dikenine katlanır" atasözü, sevdiğimiz kusurlarını da kabul etmemiz gerektiğini anlatır. Bu sözler, hayatın çeşitli yönlerine dair evrensel gerçekleri vurgulayarak, doğru ve yanlış arasındaki farkı anlamamıza yardımcı olurlar. Atasözleri, dilimizin zenginliğini ve halkımızın yaşam tecrübesini yansıtarak, günlük yaşamda rehberlik eden önemli birer kaynaktır.

Atasözleri kelimesi ilk olarak Orhun Yazıtlarında, Divanü Lügat'it-Türk'te sab-sav olarak geçmektedir. Her milletin farklı adlarda atasözleri vardır. Çağdaş Türk lehçelerinde, Özbek Türkçesinde makal, Türkmen Türkçesinde nakil, atalar sözü, Uygur Türkçesinde makal-temsil, Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkçelerinde makal, Başkurt Türkçesinde mekal kelimeleri de kullanılmaktadır.

Şinasi "Durub-i Emsal-i Osmaniyye" eserinde atasözleri için "hikmet-ül-avam" yani "halk felsefesi" demekle atasözlerin önemini belirtmektedir.

Ömer Asım Aksoy'a göre atasözleri ulusal varlıklardır. "Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. "Atalar sözü Kur'an'a girmez, yanınca yelişür" (Aksoy,2020).

"İşte bu maddi şekli bir hareket noktası yapan ve ilk söyleyicilerini tespit edemediğimiz bu dil mahsulleri, hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat hadiselerinden, teknikten vb. çıkacak kaideleri müşahhasan mücerrede giden bir yolla, bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümlelerdir" (Elçin,2004).

Atasözleri, yüzyıllar boyunca bir kültürün kolektif bilincinde şekillenen ve halkın deneyimlerinden süzülerek günümüze kadar gelen, çoğu zaman yaşamın farklı alanlarında karşılaşılan durumları özlü ve çarpıcı bir biçimde ifade eden, öğüt verici nitelikteki kısa ve anlamlı sözlerdir; bu sözler, dilin zenginliğini, toplumun ortak değerlerini ve yaşamın derin gerçeklerini yansıtarak, bireylere doğru yolu göstermeyi amaçlar. Örneğin, "Damlaya damlaya göl olur" atasözü, küçük birikimlerin zamanla büyük sonuçlar doğurabileceğini ifade ederken, "Ağaç yaşken eğilir" atasözü, bir insanın karakter ve davranışlarının, henüz genç ve şekillenmeye açık olduğu dönemlerde daha kolay yönlendirilebileceğini anlatır; bu nedenle atasözleri, sadece dilimize kattıkları estetik ve anlam zenginliği ile değil, aynı zamanda toplumsal normlar ve etik değerler konusunda da yol gösterici olmaları bakımından son derece önemlidir; modern çağda bile, hızla değişen dünyada, atasözleri, bizlere geçmişten gelen bir bilgelik rehberi sunarak, günlük yaşamımızda karşılaştığımız çeşitli durumlara dair pratik çözümler ve derin anlayışlar sağlar; böylece, atasözleri, geçmişle bugünü birbirine bağlayan, kültürel bir köprü işlevi görür ve halkın ortak hafızasında canlılığını koruyarak, nesiller boyu aktarılan değerli bir miras olarak varlığını sürdürür.

3. TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KULLANILAN KOMŞULUK KONUSUNDAKİ ATASÖZLERİ.

Çağdaş Türk dilleri ve edebiyatlarıyla birlikte halk edebiyatları, deyimleri, kültür ve sanatları birbirine yakındır. Çalışmada söz konusu olan Özbek Türkçesindeki Atasözlerindeki Komşuluk konusunu Türkiye Türkçesindeki aynı konudaki atasözleri ile karşılaştırılmaktadır. Bunda Tora Mirzayev, Askar Musakulov, Bahadır Sarimsakov'ların Özbek Halk Makalları ve Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü-1 kitabından 27 tane komşuluk konusundaki atasözleri alındı. Türkiye Türkçesi (T.T.), Özbek Türkçesi (Ö.T.) formda tanımlandı.

1. Ev alma komşu al. (T.T.)
Hovli olma qo'shni ol. (Ö.T.)
2. Komşuda pişer, bize de düşer. (T.T.)
Qo'shnida pishar, Bizga ham tushar. (Ö.T.)
3. Komşu ekmeği komşuya borçtur. (T.T.)
Qo'shni oshi- qo'shniga qarz. (Ö.T.)
4. a. Komşu iti komşuya ürümez. (T.T.)
b. Kurt komşusunu yemez. (T.T.)
c. Kurt konşısın incitmez. (15.yüzyıl) (T.T.)
Bo'ri hamsoyasiga ola qaramas. (Ö.T.)
5. Komşun kör ise sen kıpa bak. (T.T.)
Qo'shning ko'r bo'lsa, ko'zingni qis. (Ö.T.)
6. Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür, karısı kız görünür. (T.T.)
a. Qo'shniga qo'shnining tovuğu ko'rkli ko'rinar. (Ö.T.)
b. Qo'shniga qo'shnining tovuğu göz, kelinchagi qiz ko'rinar. (Ö.T.)
7. Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir. (T.T.)

- Qo'shning yaxshi bo'lsa, ko'r qizing ham erga tegar. (Ö.T.)
8. Komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır. (T.T.)
Qo'shni-qo'shning bozori. (Ö.T.)
9. Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasin. (T.T.)
Gılam sotsang qo'shningga sot, (Ö.T.)
Bir chetida o'zing o'tirasan.
10. Komşu boncuğunu çalan gece takınır. (T.T.)
Yomon qo'shni yovdan yomon. (Ö.T.)
11. Komşu hakkı, Tanrı hakkıdır. (T.T.)
Avliyo ham qo'shnisini qo'llar. (Ö.T.)
12. Hayır söyle komşuna, hayır çıksın karşına. (T.T.)
Qo'shningni yanima kinoya so'z doğ etar, (Ö.T.)
Qurbing yetsa ko'maklash, eshigingni boğ etar.

4. ATASÖZLERİN BİÇİM ÖZELLİKLERİ.

Ö. A. Aksoy'un ifade ettiği gibi "Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine – aynı anlamda da olsa-başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin biçimi de bozulamaz. Böyle değiştirmeler yapılırsa ortaya çıkan söz, -anlam değişmese dahil atalar sözü diye anılmaz" (Aksoy, 2020). Bu çalışmada atasözlerin biçim özellikleri aşağıdaki özellikleriyle belirtilmektedir.

1. Bire bir aynı şekil ve anlamda olan atasözleri.
2. Cümle Yapısı Farklı ama Anlamı Aynı Olan atasözleri.
3. Özbek Türkçesindeki atasözlerinde Türkiye Türkçesindeki Atasözleri gibi cümleler geniş zaman ve emir kipi kullanılmaktadır.

A. Aynı Şekil ve Anlamı Olan Atasözleri:

1. Ev alma komşu al. (T.T.)
Hovli olma qo'shni ol. (Ö.T.)
 2. Komşuda pişer, bize de düşer. (T.T.)
Qo'shnida pişar, Bizga ham tushar. (Ö.T.)
 3. Komşu ekmeği komşuya borçtur. (T.T.)
Qo'shni oshi- qo'shniga qarz. (Ö.T.)
 4. a. Komşu iti komşuya ürümez. (T.T.)
b. Kurt komşusunu yemez. (T.T.)
c. Kurt konşısın incitmez. (15.yüzyıl) (T.T.)
Bo'ri hamsoyasiga ola qaramas. (Ö.T.)
 5. Komşun kör ise sen kıpa bak. (T.T.)
Qo'shning ko'r bo'lsa, ko'zingni qis. (Ö.T.)
 6. Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür, karısı kız görünür. (T.T.)
a. Qo'shniga qo'shning tovuğu ko'rkli ko'rinar. (Ö.T.)
b. Qo'shniga qo'shning tovuğu göz, kelinchagi qiz ko'rinar. (Ö.T.)
- #### B. Cümle Yapısı Farklı ama Anlamı Aynı Olan Atasözleri:
1. Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir. (T.T.)

- Qo'shning yaxshi bo'lsa, ko'r qizing ham erga tegar. (Ö.T.)
(Komşun iyi olursa, kör kızın bile evlenir.)
2. Komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır. (T.T.)
Qo'shni-qo'shning bozori. (Ö.T.)
(Komşu, komşunun pazarı.)
3. Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasin. (T.T.)
Gilam sotsang qo'shningga sot,
Bir chetida o'zing o'tirasan. (Ö.T.)
(Halını satarsan komşuna sat, kenarında sende oturursun.)
4. Komşu boncuğunu çalan gece takınır. (T.T.)
Yomon qo'shni yovdan yomon. (Ö.T.)
(Kötü komşu düşmandan kötü.)
5. Komşu hakkı, Tanrı hakkıdır. (T.T.)
Avliyo ham qo'shnisini qo'llar. (Ö.T.)
(Evliya da komşusunu destekler.)
6. Hayır söyle komşuna, hayır çıksın karşına. (T.T.)

Qo'shningni yanima kinoya so'z doğ etar,
Qurbing yetsa ko'maklash, eshigingni boğ etar. (Ö.T.)
(Komşuna iyi davran, elinden gelene kadar yardım et, günü gelir bahçeni çiçeklerle doldurur.)

C. Özbek Türkçesindeki Atasözlerinde de Türkiye Türkçesindeki Atasözleri gibi cümleler geniş zaman ve emir kipindedir.

Geniş Zamanda Kullanılan Atasözleri:

1. Komşuda pişer, bize de düşer. (T.T.)
Qo'shni pishar, Bizga ham tushar. (Ö.T.)
2. Komşu ekmeği komşuya borçtur. (T.T.)
Qo'shni oshi- qo'shninga qarz. (Ö.T.)
3. a. Komşu iti komşuya ürümez. (T.T.)
b. Kurt komşusunu yemez. (T.T.)
c. Kurt konşısın incitmez. (15.yüzyıl)
Bo'ri hamsoyasiga ola qaramas. (Ö.T.)
4. Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür, karısı kız görünür. (T.T.)
a. Qo'shninga qo'shning tovuğu ko'rqli ko'rinar. (Ö.T.)
b. Qo'shninga qo'shning tovuğu göz, kelinchagi qiz ko'rinar. (Ö.T.)
5. Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir. (T.T.)
Qo'shning yaxshi bo'lsa, ko'r qizing ham erga tegar. (Ö.T.)
6. Komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır. (T.T.)
Qo'shni-qo'shning bozori. (Ö.T.)
7. Komşu boncuğunu çalan gece takınır. (T.T.)
Yomon qo'shni yovdan yomon. (Ö.T.)
8. Komşu hakkı, Tanrı hakkıdır. (T.T.)

Avliyo ham qo'shnisini qo'llar. (Ö.T.)

9. Qo'shningni yanima kinoya so'z doğ etar,

Qurbing yetsa ko'maklash, eshigingni boğ etar. (Ö.T.)

Emir Kipi Kullanan Atasözleri:

1. Komşun kör ise sen kıpa bak. (T.T.)

Qo'shning ko'r bo'lsa, ko'zingni qis. (Ö.T.)

2. Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasin. (T.T.)

Gilam sotsang qo'shningga sot,

Bir chetida o'zing o'tirasan. (Ö.T.)

3. Hayır söyle komşuna, hayır çıksın karşına. (T.T.)

4. SONUÇ.

Yetmiş yıl Sovyetler Hükümeti altında olan Türki halkların bu seneler içinde milli medeniyet, kültür, dil ve edebiyatını yok edilmeye çalışılmıştır. Rus dili milli dil olarak ilan edilip, Rus mektepleri açılmaya başlamıştır. Yerli halkın dilini, edebiyatını unutturmak için elinden geldiği her çeşitli işleri yapmışlardır. Bu zaman içerisinde Türk devletleri edebiyatını, folklor ürünlerini, genellikle sözlü edebiyatın unutulmaması için hareket etmişlerdir. Bağımsızlıktan sonra folklor ve edebiyat eserleri bir araya getirilmiş, üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Bunların arasında halkın gelenek, görenek, tecrübelerinden yaratılan makalları da vardır. Bir araya toplanan makallar 1984.yılında "Özbek Halk Makalları" adında yayınlanmıştır.

Türkiye ve Özbek atasözleri geniş ve kapsamlı konu olduğundan dolayı çalışmada Özbek Türkçesindeki Komşuluk la İlgili Atasözlerinin Türkiye Türkçesinde Kullanan Atasözleri ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi konusu üzerinde duruldu. Önceden her iki ülke atasözlerinin karşılıklı çalışması yapılmamıştır. Çalışma sırasında Özbek ve Türkiye atasözlerinin cümle biçimi ve anlam bakımından aynı olanları, her ikisinde de geniş zaman ve emir kipi kullanıldığı görülmektedir. Her iki ülkenin Atasözleri üzerinde çalışma yapmak dil ve folklor için katkı sağlayacağı görülmektedir.

5. KAYNAKÇA:

KITAPLAR

AKSOY Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-1, İnkılap Kitabevi Yayını, İstanbul, 2020.

ÇOBANOĞLU Özkul, Halk Edebiyatı-1, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.

ELÇİN Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, 8.Baskı, Ankara, 2004.

MİRZAYEV To'ra, MUSOQULOV Asqar ve d, O'zbek Halk Maqollari, "Sharq" nashriyoti, Toshkent, 2005.

MAKALELER

KARACA, S. "Türk Dünyası Atasözü Araştırmalarına Katkılar: Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri, Kazak Atasözleri" , Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı 44, ss.399-401.

KEMİKSİZ, Ö. "Kök Değerler Bakımından Türk Atasözleri", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 11, sayı 2, ss.495-518.

SAĞLAM, m. Y. "Atasözleri ve Deyimlerde İmgelem", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 18, sayı 1.

TÜRKAY, K "Kaşgarlıdan Günümüze Gelen Atasözleri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, cilt 28-29, sayı 1980, 1981, ss.39-42.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12770/atasozleri.html>

<https://www.milliyet.com.tr/>